

FEJÉR ÁDÁM: MŰ ÉS DOLOG. HEIDEGGER MŰVÉSZETFILOZÓFIÁJA
CÍMŰ TANULMÁNYÁNAK VITÁJÁHOZ

Mivel nem vagyok Heidegger filozófiájának értő tudósa, művei rengetegének is legfeljebb odatévedt csetlő-botló olvasója, ezért a szűkebb értelemben vett szakmai elemzés és kritika feladatát nyugodt szívvel rá is hagyom a szakavatott kollegákra, s a magam részéről csupán néhány kérdést, gondolatot vetnék fel, amely bennem a tanulmány ill. a róla kibontakozott élénk és sokoldalú vita kapcsán fogalmazódott meg.

Elsőként a tanulmány alcímében szereplő "művészetfilozófia" kitétel érdemel figyelmet. Amennyiben ugyanis ezt összevetjük olyan kifejezésekkel mint "művészetértelmezés" vagy "művészetelmélet", a "művészetfilozófia" említése, az utóbbiakkal ellentétben, egyértelműen rámutat bizonyos viszonyrendszer meglétére művészet és filozófia mint különböző szellemi tudatformák között, amely viszonyrendszer értelmezésében egyfajta szerves lényegülést takar, vagyis, átfordítva a kérdést az alkotó szubjektum oldalára, hogy az adott filozófus a művészetből számára felmerülő kérdéseket filozófiai problematikáján belül teszi fel és próbálja megválaszolni. Művészet tehát —, de nem mint szükséges cifra toldalék egy remekbe szabott gondolati rendszer oldalán, hanem művészet - mint alapvető filozófiai probléma. A fentiek megvilágítása azért nem tűnik lényegtelennek, hiszen a tanulmány szerzője Heideggert több helyütt és hangsúlyosan aposztrofálja — *"tisztá filozófusnak"*, amely értelmezhető lenne egyrészt az esztétikai mozzanatnak a filozófiai mozzanattal való szervesülése kimondásaként, másrészt, ezzel ellentétben, a szellemi tudattevékenységek hegei hierarchizáltságának megtartásaként a német gondolkodónál. A tanulmány pontos fogalmi tisztázás híján némileg mintha nyitva hagyná ezt a problémát, bár a cikkből kirajzolódó értelmezés, amikor az esztétikai munkásságnak jelentős átvilágító szerepet tulajdonít Heidegger egész filozófiai problematikájának értelmezésében, összességében a "művészetfilozófia" előzőekben felvillantott fogalmi keretében látszik mozogni.

Miként minden, a művészet problémakörével elméletileg foglalkozó jelentős filozófiai gondolkodó esetében, így Heideggernél is feltehető egy másik, látszólag teljesen banális kérdés: Vajon miért kezd érdeklődni a művészet mint sajátos emberi tudattevékenység iránt egy "tisztá filozófus"? Mi az a pont, ahol a művészet belép gondolati rendszerébe? S itt vajon a filozófus a művészetet olyan problematerületre vetíti rá, amelynek megválaszolására rendszerén belül a szellem filozófiai mozzanata korábban már elégtelennek bizonyult vagy, ettől eltérően, a művészetet igenis sajátosan egyedi, ha tetszik, autonóm tudattevékenységként kezeli, amely következtetésképpen a filozófust is eme sajátos művészi (esztétikai) mozzanat által tételezett kérdések elé állítja? (Ezzel láthatóan visszanyarodtunk a tudatformáknak ismeretelméleti mozzanatként való hegei felosztásához ill. nemfelosztásához.)

Ahelyett hogy akár tétova kísérletet is tennék a fenti kérdések megválaszolására, hadd idézzek néhány általam esetlegesen egymás mellé rakott heideggeri gondolatot, talán érdemesek lehetnek további megfontolásra. A "Holzwege" lapjain olvassuk az alábbi sokatmondó kijelentést: "Az igazság a lét igazsága. A szépség nem fordul elő e mellett az igazság mellett. Akkor jelenik meg, amikor az igazság művé válik. A megjelenés mint az igazságnak ez a műben és műként való léte: a szépség. Így tartozik bele a szépség az igazság megtörténésebe". A "megtörténés" időskijára terelt művészet igazságtartalmát tehát a metafizikai gondolkodás esztétikai elménnyé változtatta a lényeg/jelenség törésvonala mentén, s ezzel megfosztotta a művészetet eredeti, mondjuk így metafizikán inneni, rendeltetésétől, amely a lét igazságának megjelenítése volna. Mégis éppen a művészet az, amely megteremti azt a varázslatos pillanatot, amikor "az igazság művé válik", vagyis a művészet, Heidegger fenti szavaiban, nem csupán nem egyik, ráadásul alacsonyabb foka a szellemi tudatformáknak, hanem egyenesen privilegizált szerepet kap a filozófiai problémamegoldás menetében. Általa a létező kilép "létezésének el nem rejtettségébe", s ezt nevezték a görögök alétheiának, írja Heidegger néhány oldallal korábban, majd így folytatja: "Mi igazságot mondunk, és épp elég keveset gondolunk ezzel a szóval. A műben, ha a létezőt nyilvánítja ki, abban ami és amilyen, az igazság történése működik... Egy létező, egy pár parasztcipő a műben jut odáig, hogy létének világosába álljon. Így tehát ez volna a művészet lényege: a létező igazságának magát-működésbe-hozó, magamegvalósító magát-művé-változtatása". Heidegger ezért helyezi tehát a művészetet szükségszerűen filozófiája metafizika-kritikájának fókuszába, ezért is kerül szinte az aranykor glóriája a Platón előtti görög világ fölé, ahol a lét közvetlen adottságainak kifejezésére legjobban a művészet szolgálhatott, talán még inkább, mint a filozófia vagy a tudományok. Ekkor "a gondolkodók nem ismerik sem a logikát, sem az etikát, sem pedig a fizikát. Gondolkodásuk mégsem logikátlan és nem immorális. A phüsziszt oly mélységben és szélességben tudták elgondolni, amelyet egyetlen későbbi "fizika" sem tudott soha többet elérni. Szophoklesz tragédiái, ha egy ilyen összevetés egyáltalán megengedhető, az ethoszt sokkal eredetibb módon tartalmazzák, mint Arisztotelésznek az etikáról szóló előadása" ("Platons Lehre von der Wahrheit"). Ugyanígy a művészetnek lényegében filozófiai tételezettségét húzza alá az a megközelítésmód, melynek révén Heidegger eljut a nyelv és a lét azonosságához - "A nyelv a lét háza. Lakában ember lakozik" -, s végeredményben az emberi beszéd, a szó léteremtő misztikumához: "a nyelv adja annak lehetőségét, hogy a létező nyíltságában álljunk" - szögezi le a német gondolkodó -, majd néhány sorral később még tovább megy: "a költő a lényeges szót mondja ki, és csak ezzel a megnevezéssel nevezi ki a létezőt azzá, ami. Így lesz ismert mint létező. A költészet a lét szószerű alapítása" ("Holzwege"). Ennek összefüggésében korántsem véletlen, hanem a filozófiai kérdésfeltevésből implikált lehetséges válaszvariáció kutatását jelzi Heidegger részéről az a rokonszenv, amellyel Trakl, Rilke és mindenekelőtt Hölderlin, a nyelv értelmi-asszociatív lehetőségeinek legvégső határát döngető Hölderlin költészete felé fordul. (Egyébiránt a heideggeri attitűd távolról sem egyedi, sőt mondhatni törvényszerű, miként azt jól példázza olyan gondolkodók munkássága, akiknél az esztétika problematikája összességében

nem más, mint a filozófiai rendszer egészének deduktív vonzata; vegyük csak a kortársak közül a művészet kizárólagos autonómiája, a "poesia pura" harcosszászlóvivőjének, Crocénak lelkesedését az újklasszicista Carducci "tisza" költészete iránt, vagy azt az elragadtatást, amellyel az egységes gondolati aktus filozófusa, Gentile olvassa a költő-filozófus, jobban mondva a számára inkább filozófus, mint költő Dantét vagy Leopardit). Ezen a ponton a lét igazságának el nem rejtettségét megjelenítő nyelv, ill. a nyelvként funkcionáló művészet látszólag beteljesítette a metafizikában üres absztrakcióvá változott lét "rehabilitációját" a szubjektum-objektum kettéosztottságának remélt megszüntetése által. S mégis, a művészetnek, a megtaláltnak vélt útnak a hirtelen elingoványosodása "az igazság, amelyet a mondat kimond, végleges-e és ha így van, mi legyen akkor?" típusú kétségekben nem inkább a modern kori filozófiának, magának a filozofálásnak az egyre tudatosuló kudarcát sejteti meg a német gondolkodóval?

Röviden kitérnék egy további, a vita során felmerült kérdésre, mégpedig ismét csak Fejér Ádám tanulmányának címéhez visszanyúlva, a mű és a dolog differenciáló érték kategóriájának témáját érintve. Lévén ez a különböző esztétikáknak egyik legsokrértűbben tárgyalt problémája, az eltérő, nem egyszer élesen ütköző megközelítések vázolója helyett (melyek vitánk menetében is összecsaptak olykor nem kevés szellemi tanulságul a jelenlévő hallgatóságnak), tehát ehelyett a magam néhány hozzávetőleges, kényszerű leegyszerűsítésektől kopaszított gondolatát fogalmaznám meg távolról sem kellő elméleti megalapozottsággal vagy kidolgozottsággal, egyszerűen csak a személyes véleményalkotás okán-jogán. Az az elv, amely a műalkotást lényegileg megkülönbözteti a körülötte létező dolgok halmazától, miközben tárgyi objektivációs létmeghatározottságában osztozik azokkal, nos ez az elv számomra a műalkotáson kívül ragadható meg, mégpedig a műalkotást befogadó szubjektum kanti értelemben vett ítélő aktusának mozzanatában. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a műalkotás - nem győzöm aláhúzni, hogy megint csak a számomra - a maga lényegében kizárólag az ember által, az ember számára, sőt végeredményben az emberért nyer esztétikai létet. Persze az egy más kérdés, hogy pontosan mi is az esztétikai lét, és ennek meghatározását én fontosnak tartom-e.

Éppen a műalkotás esztétikai létének előbb felvillantott képletéből következik, hogy meglátásom szerint nem célszerű éles határvonalat húzni egy műalkotás különböző értelmezhetőségi módjai közé. A "ki vagyok én" kérdésre ugyanis én Montesquieu-vel azt válaszolom: mindenekeelőtt tudattal rendelkező ember. S mint ilyen, nem idegen tőlem a tudatnak semmilyen megjelenési formája vagy együttese. Így végül is mi okból kellene beskatulyáznom, a fejemben szöges dróttal körülkerítenem azt, hogy mondjuk Tolsztoj "Feltámadás"—a mikor, milyen részletben, mikor inkább, sőt kizárólagosan mennyiben nyújtja nekem a szép vagy az igaz vagy akár a jó élményét. Számomra, befogadó olvasó számára mindig a műalkotás egésze mint olyan adja meg a "vagy" helyett az "és", a szép és az igaz és a jó és még sorolhatnám, együttható harmóniájának teljességét. Nem látok tehát érdemi választóvonalat egy ún. filozófiai mű meg egy költői mű között, mivel különbségüket befogadói tudatom mindössze annyiban reagálja le, amennyiben a műalkotás által a tudati összműködés folyamatában egy bizonyos tudatmozzanat vagy

mozzanatszoport hivatik elő legtöbbet és legerőteljesebben. Természetesen ellenpélda is bőven akad, ti. mikor a tudatmozgásokból kizárólag egyfajta alakzat válaszol - jobban mondva a szubjektum ösztudata ezt tolja előtérbe -. Vegyük a vita során megemlített híres leibnizi mondatot, miszerint "ez a világ a lehető világok legjobbika". Namármost felmerül a kérdés: én mint befogadó olvasó, mit kezdjek ezzel a kijelentéssel, hogyan fordítsam ezt le a magam szubjektív tudati kódrendszerére (számomra ugyanis ezzel van a dolgom, hogy úgy módjam "értelme"). Fordítsam valamiféle költészet, dantei "szép hazugság" fikciójának? Nézzem benne a hasznosat, a hasznosíthatót, mellyel felülemelkedjem a mindennapi lét rútságán? Vegyem mint elméleti absztrakciót, melynek a szellem elvontságai között a helye? A válaszom egyértelműen nemleges, s nem csak hogy nem mentes az ideológiától, bár szívesebben használom a jóval tágabb értelmű személyiség fogalmát, hanem egyenesen feltételezi azt, abban gyökerezik: vagyis Leibniz mondata engem kizárólag az igaz-nem kategóriáiban szólít meg. S ennek magyarázatául hadd idézzem Leopardinak a leibnizi kijelentés kapcsán leírt szellemes hasonlatát: "Az emberek általában szeretnek úgy viselkedni, akárcsak a férjek: hozzátartozik életük nyugalma-hoz, hogy hűségeseznek higgyék feleségüket, hát annak is hiszik őket. Még akkor is, mikor pedig a félvilág tudja, hogy egészen más az igazság" ("Operette morali"). De Leopardi nem elégszik meg azzal, hogy felismerje az emberi gyarlóság hazug álarcát, ez a felismerés őt személyes erkölcsi állásfoglalásra készíti: ezért a hívás, kérés, a kiáltás - költő lévén versben, prózában más írásban -, hogy végre ki kell mondani az igazságot, mégha keserű, ha csüggesztő, ha gyászos is, az igazságot magunkról, a társakról, a világról. S ez úgy vélem ma is emberi kötelességünk.

TÖRÖK GÁBOR

MEGJEGYZÉSEK A "MŰ ÉS DOLOG" C. TANULMÁNYHOZ

Hermeneutika. — Főlöszleges mentegetőzni, hogy a szerző kritika helyett értelmezést ír. Egyrészt az olvasó dolgát szándékosan megnehezítő Heidegger szövegét értelmezés nélkül bírálni is veszélyes volna. Másrészt ma, a hermeneutika látszólagos föllandulése idején tanúi lehetünk téves leszűkítésnek.

A hermeneutikát, a szövegértelmezés elméletét helytelen lefoglalni a teológia, majd a titkos tanok, később a szépirodalmi szövegek értelmezésánára. Maga Heidegger is filozófiai segéd tudományként fogta föl; de tőle függetlenül is ez a magam véleménye, kiegészítve azzal, hogy minden szövegfajnak — a nyelvi anyagon belül is, azon kívül is — ki kell fejlesztenie a hermeneutikáját! Vonatkozik ez pl. a köznapi szóbeli és írásos érintkezés hermeneutikájára. Mindebben összegeződhetne a még csak alakulató általános szemiotika, általános szövegelemzés. Általános stilisztika, általános összehasonlító nyelvtudomány stb.